

स्नातक तहका विद्यार्थीहरूका लिखित अभिव्यक्तिमा देखिने वर्णविन्याससम्बन्धी त्रुटिहरूको अध्ययन

चतुर्भुज नेपाल*

Email: chaturbhujnepal43@gmail.com

लेखसार

प्रस्तुत अनुसन्धानात्मक लेख स्नातक तहमा शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत अनिवार्य नेपाली विषयको भाषा शिक्षणका क्रममा विद्यार्थीहरूले वर्णविन्याससम्बन्धी के कस्ता त्रुटिहरू गर्ने गर्दछन् भन्ने समस्यामा केन्द्रित भई तयार पारिएको छ र त्रुटि विश्लेषणका क्षेत्रहरूको प्रयोगात्मक चर्चा गरिएको छ । बहुभाषिक समाजबाट उच्च शिक्षा हासिल गर्न विश्वविद्यालयमा आएका मातृभाषी र विमातृभाषी नेपाली विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्णविन्यासगत त्रुटिको खोजी गरी भाषाशिक्षणका क्रममा त्यस्ता त्रुटिहरू कसरी कम गर्न सकिन्छ भन्ने सन्दर्भमा अनुसन्धान केन्द्रित छ । त्रुटिका क्षेत्रहरू पहिचान गरी त्यसको वर्गीकरण पनि यस लेखमा गरिएको छ । प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतबाट सामग्री सङ्कलन गरी अध्ययनलाई अगाडि बढाइएको छ । त्रिभुवन बहुमुखी क्याम्पस पाल्यामा शिक्षाशास्त्र सङ्कायको स्नातक तह प्रथम वर्षमा अध्ययनरत विद्यार्थीलाई सामग्रीका रूपमा छनोट गरी तिनीहरूमा पाइने वर्णविन्यासगत त्रुटिको अवस्था पहिचान गरी त्रुटिहरू कम गर्ने उपायहरू अवलम्बन गर्न सकिने उपायका साथमा निष्कर्ष निकालिएको छ ।

शब्दकुञ्जी : वर्णविश्लेषण, विमातृभाषी, सम्प्रदाय, द्विभाषिक, निराकरणात्मक ।

STUDY OF GRAPHOLOGICAL ERRORS IN THE WRITTEN EXPRESSION OF BACHELOR LEVEL STUDENTS

Chaturbhuj Nepal

Abstract

The present research article is based on the graphical errors made by the Bachelor level students of compulsory Nepali subject under the Faculty of Education. This article has been prepared focusing on the problem and the areas of error analysis. The research focuses on how to reduce the graphological errors in the course of language learning by exploring the spelling errors made by native and non-native Nepali students who come to the university to pursue higher education from a multilingual society. Error areas are identified and classified in this article. The study has been carried out by collecting materials from primary and secondary sources. The students of Bachelor first year studying at Tribhuvan multiple campus, Palpa, have been selected as the study population and measures have been taken to reduce the errors by identifying the graphological errors found in them.

Keywords : graphological analysis, second language learners, community, bilingual, problem solving.

विषयप्रवेश

नेपाली भाषामा कथ्य र लेख्य गरी दुई रूपहरू हुन्छन् । कथ्य रूप बोलचाल वा उच्चारणसँग सम्बन्धित हुन्छ भने लेख्य रूप लिखित अभिव्यक्तिसँग सम्बन्धित हुन्छ । लेख्य वर्णहरूको व्यवस्थित रखाइको क्रमलाई वर्णविन्यास भनिन्छ । वर्णहरूको शुद्ध रखाइक्रमलाई आधार बनाई गरिने शिक्षणलाई वर्णविन्यास शिक्षण भनिन्छ । वर्णविन्यास लेख्य परम्परासित सम्बन्धित छ । वर्णविन्यासलेलिखित भाषासँग सम्बन्ध राख्दछ । लिखित भाषाको स्तरीय प्रयोगका लागि वर्णविन्यास शिक्षणको विशेष महत्त्व रहन्छ । शिक्षा शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत स्नातक तह (बी.एड.) प्रथम वर्षमा अनिवार्य विषयका रूपमा साधारण नेपाली कोड नं.४०९ समावेश गरिएको छ । नेपाली भाषाशिक्षणकोवर्णविन्यासका सन्दर्भमा विभिन्न समुदायबाट फरकफरक मातृभाषी भएका विद्यार्थीहरूले लिखित अभिव्यक्तिमा विभिन्न वर्णविन्याससम्बन्धी त्रुटिहरू गर्दछन् । ती त्रुटिहरूको पहिचान गर्दै त्रुटिहरूको वर्गीकरण गरी त्रुटि सच्याउन प्रेरित गर्ने अभिप्रायले प्रस्तुत लेख तयार पारिएको छ । त्रुटिका सम्बन्धमा त्रुटि विश्लेषणका चरणहरू सामग्री सङ्कलन, त्रुटिहरूको अध्ययन र पहिचान, त्रुटिहरूको वर्गीकरण र व्यवस्थापन, त्रुटिहरूको वर्णन र विश्लेषण, त्रुटिको निराकरण र सुझावलाई आधार बनाएर अध्ययन गरिएको छ । विद्यार्थीहरूले भाषा सिकाइका क्रममा दिइएको लिखित अभिव्यक्तिमा वर्णविन्यासगत के कस्ता त्रुटिहरू गर्ने गर्दछन् ? भन्ने कुरा समस्याकथनका रूपमा राखिएको छ । अध्ययनको सीमाङ्कन त्रिभुवन बहुमुखी क्याम्पस शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत स्नातक तह प्रथम वर्षमा अनिवार्य नेपाली विषय अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई जनसङ्ख्याका रूपमा छनोट गरी अध्ययन गरिएको छ । लिखित अभिव्यक्तिमा प्राप्त उत्तरका आधारमा त्रुटिहरूको विश्लेषण गर्नु र त्रुटि निराकरणका लागि सुझाव दिनु प्रस्तुत लेखको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । प्रायोगिक भाषाविज्ञानको

शाखाअन्तर्गत पर्ने त्रुटि विश्लेषणमा केन्द्रित रहेको छ, मातृभाषी नेपाली भएका र विमातृभाषी नेपाली भएका विद्यार्थीहरूले गर्ने त्रुटिको अवस्था अध्ययनमा यो लेख केन्द्रित रहेको छ ।

समस्या तथा उद्देश्य

नेपाली विषयको भाषाशिक्षण गर्दा वर्णविन्यासका सन्दर्भमा सिकारूले गर्ने र गर्न सक्ने त्रुटिहरूलाई समस्याका रूपमा उठान गरिएको छ । लिखित अभिव्यक्तिका क्रममा स्नातक तहका सिकारूले गर्ने वर्णविन्याससम्बन्धी त्रुटिहरूलाई शोधसमस्याका रूपमा चित्रण गरिएको छ । सिकारूले गर्ने त्रुटिहरू कम गर्न शिक्षकले के कस्तो भूमिका निर्वाह गरी त्रुटि कम गराउन सकिन्छ, भन्ने बारेमा केन्द्रित रहेको छ । समस्याकथनका रूपमा निम्न प्रश्न राखिएको छ : वर्णविन्यास शिक्षण भनेको के हो ? त्रुटि विश्लेषण भनेको के हो ? वर्णविन्यासका दृष्टिले स्नातक तहमा अध्ययनरत विद्यार्थीले लिखित अभिव्यक्तिमा गर्ने त्रुटिहरू के कस्ता रहेका छन् ? भन्ने प्रश्नलाई समस्याका रूपमा चयन गरी प्रस्तुत लेख तयार गरिएको छ । शोधसमस्यामा केन्द्रित रहेर वर्णविन्यासको परिचय दिँदै विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्णविन्यासगत त्रुटिहरूको वस्तुपरक वैज्ञानिक रूपमा विश्लेषण गर्दै निराकरणका उपाय अवलम्बन गर्नु प्रस्तुत लेखको मुख्य उद्देश्य राखिएको छ । त्रुटि विश्लेषणको परिचय दिनु, स्नातक तहमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले लिखित अभिव्यक्तिका क्रममा गर्ने त्रुटिहरूको पहिचान गर्नु अनि वर्णविन्यासगत त्रुटिहरू कम गर्ने उपायहरू बताउनु जस्ता कुराहरूलाई उद्देश्य कथनमा राखिएको छ । विद्यार्थीहरूले वर्णविन्यासमा गर्ने त्रुटिलाई निराकरण गरी भाषा सिकाइलाई चुस्त बनाउने उद्देश्यमा प्रस्तुत लेख केन्द्रित रहेको छ । अध्ययनमा वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । द्वितीयक सामग्रीका रूपमा वर्णविन्यास र त्रुटि विश्लेषणसँग सम्बन्धित सामग्रीहरू रहेका छन् । सामग्रीहरूको सङ्कलनमा पुस्तकालयीय विधिको पनि प्रयोग गरिएको छ ।

अनुसन्धान विधि

प्रस्तुत लेखलाई सम्पन्न गर्न मूलतः दुई किसिमका सामग्रीहरूको सङ्कलन गरिएको छ । त्रुटि विश्लेषणको परिचयसहितको अवधारणा प्रस्तुत गरिएको छ । स्नातक तहमा शिक्षा शास्त्र सङ्काय प्रथम वर्षमा अनिवार्य नेपाली विषयको भाषा शिक्षणका क्रममा विद्यार्थीहरूले गरेका वर्णविन्यासगत त्रुटिहरूको विश्लेषण गरिएको छ । अध्ययनमा वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । त्रुटि विश्लेषणको सिद्धान्त उठाउने क्रममा द्वितीयक सामग्रीको प्रयोग गरिएको छ । विद्यार्थीको वर्णविन्याससम्बन्धी त्रुटिको पहिचानका लागि प्राथमिक स्रोतका आधारमा सङ्कलित सामग्रीलाई उपयोग गरी विश्लेषण गरिएको छ । पुस्तकालयीय विधि र प्रश्नावलीका माध्यमले सामग्रीहरूको सङ्कलन गरिएको छ ।

वर्णविन्यासको परिचय

लेख्य वर्णहरूको व्यवस्थित रखाइको क्रमलाई वर्णविन्यास भनिन्छ । वर्णहरूको शुद्ध रखाइक्रमको शिक्षणलाई वर्णविन्यास शिक्षण भनिन्छ । वर्णविन्यास लेख्य परम्परासित सम्बन्धित छ । यसले मुख्यतः लिखित भाषासँग सम्बन्ध राख्दछ । लिखित भाषाको स्तरीय प्रयोगका लागि वर्णविन्यास शिक्षणको विशेष महत्त्व रहन्छ । विद्यार्थीहरूको लेखनकला स्तरीय र शुद्ध बनाउन र नियमसङ्गत तरिकाले भाषाको प्रयोग गर्न वर्णविन्यासको आवश्यकता रहेको छ । वर्णविन्यासको अभिप्राय वर्ण र लेख्य चिह्नहरूको विन्यास (व्यवस्थित रखाइ) हो (ढकाल र अन्य, २०७५, पृ. ८) । विद्यार्थीहरूले गर्ने त्रुटिको स्रोत र प्रवृत्ति पत्ता लगाउनु, फरक किसिमबाट लेखिने वर्णहरू पहिचान गर्नु, अशुद्ध भाषिक रूपलाई शुद्धसँग प्रयोग गर्नु, भाषिक त्रुटि निराकरणमा अभ्यस्त बनाउनु, लिखित भाषामा हुने विभिन्न गल्तीहरूलाई औल्याएर शुद्ध रूपमा पुनर्लेखन गर्नु आदि नै वर्णविन्यासका विशेषता हुन् । नेपाली वर्णविन्यासमा ह्रस्व र दीर्घसम्बन्धी, य/ए को प्रयोगसम्बन्धी, ऋ र रि/री को प्रयोगसम्बन्धी, क्ष/छ को प्रयोगसम्बन्धी, ज्ञ/ग्य/ग्य को प्रयोगसम्बन्धी, श,ष र स को प्रयोगसम्बन्धी, ब,व,

ओ को प्रयोगसम्बन्धी, पञ्चम वर्ण, शिरबिन्दु र चन्द्रबिन्दुको प्रयोगसम्बन्धी, अजन्त र हलन्तको प्रयोग सम्बन्धी, पदयोग र पदवियोगसम्बन्धी र लेख्य चिह्नसम्बन्धी त्रुटिहरू रहेका हुन्छन् ।

त्रुटि विश्लेषणको सैद्धान्तिक अवधारणा

विद्यार्थीले सिकाइका क्रममा गर्ने गल्ती वा कमजोरीलाई त्रुटिका रूपमा लिइन्छ । यसको इतिहास खोज्दै जाँदा प्रायोगिक भाषाविज्ञानको एउटा शाखाका रूपमा सन् १९७० को दशकमा त्रुटिविश्लेषणसम्बन्धी अवधारणा प्रारम्भ भएको हो । भाषा सिक्ने सिकारूलेके कस्ता त्रुटि गर्छन् र ती त्रुटिहरू कसरी हुन्छन् भनी अध्ययन गर्ने विषयलाई त्रुटि विश्लेषण भनिन्छ । प्रायोगिक भाषाविज्ञानचाहिँ भाषाको प्रयोगलाई हेरेर गरिने भाषाको अध्ययनसँग सम्बन्धित छ । प्रायोगिक भाषाविज्ञानले सैद्धान्तिक भाषाविज्ञानबाट प्राप्त जानकारीलाई पूर्वाधारका रूपमा स्वीकार्छ र त्यसको प्रयोग कसरी गर्न सकिन्छ भन्ने कुरामा जोड दिन्छ (पौडेल, २०७३, पृ. ३७) । मातृभाषी नेपाली भएका विद्यार्थीअनि विमातृभाषिक पृष्ठभूमि भएका विद्यार्थीले नेपाली भाषाको लिखित अभिव्यक्तिमा प्रशस्त त्रुटिहरू गरेका हुन्छन् । भाषा सिक्ने मातृभाषी सिकारू र विमातृभाषी सिकारूले गर्ने त्रुटिहरूको प्रकृति भने फरकफरक रहेको पाइन्छ । त्रुटिविश्लेषणदोस्रो भाषा सिकाइका सन्दर्भलाई लिएर विकास भएको हो । त्रुटि विश्लेषणको परिभाषा दिने क्रममा एस.पिट कर्डरले भनेका छन्, 'भाषा सिक्ने क्रममा सिकारूले गरेका त्रुटिहरूको अध्ययनबाट उसको ज्ञानको स्तर थाहा पाइन्छ । यसबाट सिकारूले सिक्न बाँकी रहेका कुरा पनि पत्ता लगाउन सकिन्छ । भाषाका सिकारूले गरेका त्रुटिको सङ्कलन वर्गीकरण, व्याख्या र वर्णन गरेर त्यसको मानसिक चित्र बनाउन सकिन्छ । जसले सिकारूका सिकाइमा रहेका खासखास समस्या अवगत हुन्छ र समाधानका लागि सचेत प्रयास गरिन्छ' (ढकाल, २०६९, पृ. १४९) । भाषा सिकाइका क्रममा सिकारूले गर्ने त्रुटिहरूको वर्णन र विश्लेषण गर्ने कार्य नै त्रुटि विश्लेषण हो । त्रुटिविना भाषाको आर्जन वा सिकाइ सम्भव छैन किनभने केही न केही गल्ती नगरी व्यक्तिले भाषा सिक्न सक्दैन । त्रुटिका सन्दर्भमा संरचनावादी र मनोवादी सम्प्रदायहरूले आआफ्नो किसिमले चिनाउन खोजेका छन् । संरचनावादीका अनुसार त्रुटि भनेको अभ्यासको कमी, आदत र असफलताको द्योतक हो । यिनीहरू त्रुटिलाई नकारात्मक पक्षबाट हेर्दै सिकारूको कमीकमजोरी ठान्छन् भने मनोवादीहरूका अनुसार सिकारूले त्रुटि नगरी भाषा सिक्न सक्दैन (लम्साल र अन्य, २०७४, पृ. ११८-११९) । भाषा बोधर अभिव्यक्तिसँग सम्बन्धित हुन्छ । विचारलाई प्रकट गर्ने सिलसिलामा बोलेर वा लेखेर व्यक्त गरिन्छ । अभिव्यक्तिलाई स्तरीय बनाउने प्रयासमा त्रुटि विश्लेषण केन्द्रित हुन्छ । विमातृभाषी विद्यार्थीको सिकाइ प्रक्रिया पहिल्याउन त्रुटि विश्लेषणले सहयोग गर्दछ । दोस्रो भाषाको शिक्षणलाई सहज, सरल र प्रभावकारी बनाउनुका साथसाथै पहिलो भाषा शिक्षणमा समेत त्रुटि विश्लेषणको उपयोग गरिन्छ । मानक भाषाभन्दा फरक भाषाको प्रयोगलाई न्यूनीकरण र निराकरण गर्न त्रुटिविश्लेषणले सहयोग गर्दछ । यसले स्तरीय भाषा सिक्ने सिकाउने परिपाटीमा जोड दिन्छ । मातृभाषी र विमातृभाषी सिकारूले प्रयत्न र भूलका सिद्धान्तमा आधारित हुँदै भाषा सिक्ने गर्दछन् ।

भाषा शिक्षणका क्रममा शिक्षकले सामग्रीको निर्माण र व्यवस्थित योजना बनाई सिकारूको त्रुटि निराकरण गर्न सकिन्छ । निराकरणात्मक शिक्षणका लागि विद्यार्थीहरूले गर्ने भाषिक त्रुटिहरू पहिल्याउनु आवश्यक हुन्छ । सिकिराखेको भाषाका कृत्तक पक्षमा विद्यार्थीहरू कमजोर छन् भनी पत्ता लगाएपछि मात्र तिनको निराकरणको लागि उपयुक्त कार्यक्रम अभ्यास र सामग्रीको व्यवस्था गर्न सकिन्छ (शर्मा र पौडेल, २०७०, पृ. २०८) । त्रुटिविश्लेषण विद्यार्थी केन्द्रित पद्धति भएकाले विद्यार्थीहरूले आफूले गरेका गल्तीहरूलाई प्रशस्त अभ्यास र शिक्षकको मार्गदर्शनले कम गर्दै जान्छन् । यसले भाषा सिकाइका क्रममा गर्ने त्रुटि, गल्ती वा भूललाई सहज प्रक्रिया मान्दछ । जतिसुकै स्वतन्त्र तथा अनौपचारिक वातावरण भए पनि भाषा सिकाइमा

परिष्कार आउन सक्दैन भन्ने मान्यता त्रुटि विश्लेषणले राख्दछ। त्रुटि विश्लेषणमा सम्बन्धित त्रुटिको कुन क्षेत्रको हो पहिचान गर्ने, त्यसको वर्णन तथा वर्गीकरण गर्ने र निष्कर्ष निकाल्ने काम हुन्छ (भुसाल, २०७४, पृ. २७)। त्रुटिको अध्ययन विश्लेषणबाट सिकारूको भाषा सिकाइको प्रक्रिया र प्रवृत्तिका बारेमा जान्न सकिने भएकाले यसको महत्त्व बढ्न गएको हो। पहिलो भाषा र दोस्रो भाषा सिकाइका क्रममा सिकारूले गर्ने त्रुटिको अध्ययनबाट भाषा शिक्षकलाई एकातिर मानवीय भाषा सिकाइको प्रक्रिया तथा विद्यार्थीको भाषा सिकाइ प्रक्रिया र प्रवृत्तिको बारेमा जानकारी मिल्छ। भाषा शिक्षणमा धेरै समस्याहरू रहेका छन्। अध्ययनका क्रममा जति खोज्यो नयाँनयाँ तरिका फेला पर्दै जान्छन्। खोज्ने क्रम जारी राखेमा प्रत्यक्षमा फाइदा नदेखिए तापनि अप्रत्यक्ष रूपमा शिक्षार्थी लाभान्वित अवस्थ भएका छन्। यसको लागि तालिम प्राप्त योग्य शिक्षकको कार्य कुशलता र मानसिक शान्तिको साथै तत्परता, तल्लीनता र तपस्याको ठूलो खाँचो पर्छ (पाण्डेय, ३०३७, पृ. ३४-३५)। सिकारूले भाषाको सिकाइका क्रममा गर्ने त्रुटिकै आधारमा भाषा शिक्षकले उनीहरूलाई भाषाका कुनकुन पक्ष सिकाउन सरल हुन्छन्? कुनकुन पक्ष सिकाउन जटिल हुन्छन्? भाषाका कुनकुन कठिनाइका क्षेत्र अन्तर्गत पर्दछन्? सिकारूले गरेका त्रुटिहरूलाई केकस्ता उपायहरूको अवलम्बन गरी निराकरण गर्न सकिन्छ? आदिका बारेमा शिक्षणमा पृष्ठपोषण दिने काम त्रुटि विश्लेषणले गर्दछ। त्रुटिविश्लेषणलाई आधार लिई विद्यार्थीको भाषिक पृष्ठभूमिको पहिचानका साथमा तिनले गर्ने त्रुटि क्षेत्रलाई पहिचान गर्न सकिन्छ। विद्यार्थीले गर्ने विविध प्रकृतिका त्रुटिहरूलाई न्यूनीकरण गरी मानक भाषाको प्रयोगतर्फ विद्यार्थीलाई अभिप्रेरित गर्ने कार्यमा त्रुटिको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ।

स्नातक तहका विद्यार्थीले गर्ने वर्णविन्याससम्बन्धी त्रुटिहरूको अध्ययन

यस लेखमा त्रिभुवन बहुमुखी क्याम्पसमा स्नातक तहमा अध्ययनरत विद्यार्थीलाई आधार बनाई लिखित अभिव्यक्तिमा नेपाली वर्णविन्यासका तहमा गर्ने गल्टीलाई पहिचान गरी निचोड निकालिएको छ। त्रिभुवन बहुमुखी क्याम्पस तानसेन, पाल्पामा शिक्षाशास्त्र सङ्काय बी.एड. प्रथम वर्षमा अनिवार्य नेपाली विषयको कक्षामा नमुना छनोटका रूपमा जनसङ्ख्यालाई आधार बनाएर मातृभाषी र विमातृभाषी नेपाली भएका २० जना विद्यार्थीहरूलाई छनोट गरिएको छ। प्रश्नावलीका माध्यमबाट प्राप्त लिखित अभिव्यक्तिका आधारमा विद्यार्थीले गरेका त्रुटिको विश्लेषण गरिएको छ। वर्णविन्यासका क्षेत्रहरूका आधारमा त्रुटिको विश्लेषण गरिएको छ।

ह्रस्व र दीर्घसम्बन्धी

ह्रस्व(ि) इकार (ु) उकार

दीर्घ(ी) ईकार (ू) ऊकार

प्रश्नावलीबाट लिइएको सर्वेक्षणमा ५ नं. प्रदेशको राजधानीको नाम के हो? भन्ने प्रश्नको उत्तरमा लुम्बिनी लेख्नु पर्नेमा ४ जना विद्यार्थीले लुम्बिनी र २ जनाले लुम्बीनी लेखेको पाइयो।

यस्ता त्रुटिहरू हटाउन कक्षामा शब्दको सुरुमा, बिचमा र अन्त्यमा ह्रस्व इकार, उकार र दीर्घ ईकार, ऊकार लागेका शब्दका प्रशस्त उदाहरणहरू प्रस्तुत गरी शब्दहरू पालैपालो विद्यार्थीलाई खोज्न लगाई शिक्षण गर्न सकिन्छ।

ह्रस्व हुने अवस्था

तद्भव शब्द : कुहिरो, खुकुलो

आगन्तुक शब्द: मिटिड, तालिम

क्रियापदको बिचमा: खाइन्, पढिन्छन्

सङ्ख्यावाचक शब्दः चालिस,बिस

पुलिङ्गी शब्दान्तमाः भाइ,पोइ

इकारान्त-उकारान्तमाः भोलि,मुनि

आइ, आइँ, आउ, ति, उ, आरु, आलु, एलु प्रत्ययमाःलेखाइ,गति,दुधालु,सिकारु

द्वित्व उकारान्तः धुरुधुरु,खुरुखुरु

दीर्घ हुने अवस्था

स्त्रीलिङ्ग : गाई,दिदी

दर्जा :सिपाही

जात /थर :ठकुरी,राई

स्थान : गुल्मी,कास्की

ई, ती, ली, एली प्रत्यय : बोली, घुम्ती,पोखरेली

सर्वनाम /विशेषण : यी,ती, अल्छी

मान बुझाउने :मन्त्रीज्यू

यस्ता समस्यामा केन्द्रित भई अभ्यास गराउँदा पचास प्रतिशतभन्दा बढी विद्यार्थी त्रुटि गरेको पाइयो । नियमको सामान्य जानकारी भए पनि अभ्यासका क्रममा कक्षाको स्तरअनुसार सामान्य कुरामा पनि विद्यार्थी कमजोर रहेको अवस्था देखियो । कक्षामाशिक्षकले विद्यार्थीहरूलाई ह्रस्व र दीर्घसम्बन्धी नियम र प्रचलित प्रयोग बताएर उदाहरणहरू प्रस्तुत गरी शिक्षण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

ए/य सम्बन्धी

ए स्वर वर्ण हो भने य व्यञ्जन वर्ण हो । लिखित अभिव्यक्तिका क्रममा ए/य सम्बन्धी प्रशस्त गल्तीहरू भेटिन्छन् । प्रश्नावलीमा दिइएको प्रश्नानुसारप्रायः कुन तिथिमा ब्रत बस्ने चलन छ ? भन्ने प्रश्नको उत्तरमा एकादशी लेख्नुपर्नेमा ३ जना विद्यार्थीले यकादशी लेखेको पाइयो । ए/य बाट बन्ने शब्दहरू विद्यार्थीहरूलाई बताउनु पर्ने देखिन्छ ।

ए को प्रयोग

तद्भव शब्दमा : आएको, एघार, आए

आगन्तुक शब्दमा :तद्

एजेन्ट,एम्बुलेन्स,एक्सरे

तत्सम शब्दमा : एक,एकान्त,एकाधिकार

य को प्रयोग

तद्भव शब्दमा : यता,यसो,यति,यसले

आगन्तुक शब्दमा : टायल,फायर,डायल, गायब, कायल

तत्सम शब्दमा : यक्ष,यज्ञमान, यथाशक्ति,भय

मातृभाषाका रूपमा नेपालीको पृष्ठभूमि भएका विद्यार्थीहरूले पनि व्यापक रूपमा त्रुटि पाइनुले वर्णविन्यास शिक्षणको पाटो कमजोर बन्दै गएको स्पष्ट हुन्छ । भाषा शिक्षणमा ए र य को प्रयोग भई बनेका धेरै शब्दहरू खोज्न विद्यार्थीहरू लगाई त्रुटिमा कमी ल्याउन सकिन्छ ।

ऋ र रि/री को प्रयोग

ऋ को उच्चारण रि हुने तर प्रयोगमा ऋ र रि/री फरक भएकाले वर्णविन्यासमा ख्याल गर्नुपर्ने देखिन्छ । प्रश्नावलीमा रहेका प्रश्नानुसार रिडीमा रहेको प्रसिद्ध मन्दिरको नाम के हो ? भन्ने प्रश्नको उत्तर ऋषिकेश मन्दिर लेखनुपर्नेमा ६ जना विद्यार्थीले त्रुटि गरेको पाइयो । ३ जनाले रिसिकेश, २ जनाले रिशिकेश, १ जनाले रिसीकेश लेखेको पाइयो । ऋ र रि तथा री को प्रयोग सम्बन्धमा यसरी बताउन सकिन्छ ।

तत्सम शब्दमा : ऋषि, ऋग्वेद, ऋचा

चिह्नका रूपमा : कृति, दृष्टान्त, वृद्ध

रि/री को प्रयोग

तत्सम शब्दमा : रिक्तता, रीति

तद्भव शब्दमा : रिंगटे, रिस

आगन्तुक शब्दमा : रिजर्भ, रिक्सा

ऋ र रि/री को प्रयोग भई बनेका शब्दहरू विद्यार्थीहरूलाई खोज्न लगाई वर्णविन्यास शुद्ध गर्नु पर्दछ ।

क्ष/छ को प्रयोग

क्ष र छ को उच्चारण उस्तै उस्तो भएकाले लिखित अभिव्यक्ति दिँदा क्ष र छ को प्रयोगमा त्रुटि भएको पाइन्छ । वर्णविन्यासका क्ष र छ को प्रयोगलाई ध्यान दिनु जरुरी छ । प्रश्नावलीमा दिइएको प्रश्नमा टि.भी.रोगलाई नेपालीमा के भनेर चिनिन्छ ? भनेर सोधिएकोमा ५ जनाले छेयरोग र १ जनाले छ्यरोग लेखेको पाइयो । यस्ता त्रुटिलाई कम गर्न निम्न कुराहरू सिकाउनु जरुरी छ ।

क्ष को प्रयोग

तत्सम शब्दमा क्ष को प्रयोग :

क्षण, अक्षर, अध्यक्ष, राक्षस, चक्षु, परीक्षा, सर्वेक्षण

छ को प्रयोग

तत्सम शब्दमा : छत्र, छन्द, गुच्छ, स्वच्छ

तद्भव र आगन्तुक शब्दमा : छिर्का, छरितो, छोप्नु, छ्याप्नु

क्ष/छ को प्रयोग सम्बन्धमा आगमनात्मक विधिद्वारा शब्दहरू खोज्न लगाएर यससम्बन्धी त्रुटिहरू हटाउन सकिन्छ ।

ज्ञ/ग्यँ/ग्य को प्रयोग

उच्चारणमा उस्तै उस्तै भए पनि वर्णविन्यासमा ज्ञ/ग्यँ/ग्य को सही प्रयोग गर्न सक्नुपर्दछ । प्रश्नावलीमा दिइएको प्रश्नमा तपाईंले कुन चुट्टोको सहायताले खाना पकाउनु हुन्छ ? भन्ने प्रश्नको उत्तरमा १५ जनाले सिलिण्डर ग्याँसको सहायताले, ४ जनाले दाउराको सहायताले र १ जनाले स्टोभको सहायताले लेखेको पाइयो । १५ जनाले दिएको उत्तरमा ३ जनाले ग्यास र २ जनाले ज्ञास लेखेको पाइयो । यसका लागि निम्न कुरामा जोड दिनुपर्ने देखिन्छ ।

ज्ञ को प्रयोग

तत्सम शब्दमा : ज्ञाता, संज्ञा, यज्ञ

ग्यँ/ग्य को प्रयोग

तद्भव र आगन्तुक शब्दमा : ग्याँस, ग्याँचे, ग्यारेन्टी, ग्यारेज आदि ।

श, ष र स को प्रयोग

नेपाली वर्णविन्यासमा तालव्य श, मूर्धन्य ष र दन्त्य स को प्रयोग हुने अवस्था फरकफरक हुन्छ । प्रश्नावलीमा दिइएको प्रश्नमा इन्टरनेटको प्रयोगले कहाँका मानिससँग कुराकानी गर्न सकिन्छ ? भन्ने प्रश्नको उत्तरमा १३ जनाले संसारभर भन्ने उत्तर लेख्ने प्रयत्न गरे तर ७ जनाले शुद्ध लेख्न सकेनन् । श, ष र स को प्रयोग गर्दा ख्याल गर्नुपर्ने निम्न कुराहरूमा ध्यान दिनु पर्दछ ।

श को प्रयोग

च वर्णभन्दा अगाडि : आश्चर्य, निश्चय

य वर्णभन्दा अगाडि : वेश्या, दृश्य

ल वर्णभन्दा अगाडि : शैली, पाठशाला आदि ।

आ, ई, ए, उ, र, न, व वर्णभन्दा अघि र पछि : शरीर, शर्मा, विश्व, शव, शान्ति, ईश्वर, आशा

क वर्णका अगाडि र पछाडि शाक्य, शोक, शैक्षिक

ष को प्रयोग

प वर्ण र ट वर्णका अगाडि र पछाडि : कष्ट, राष्ट्र, पोषण, दुष्कर्म

भ वर्णसँग जोडिएर : भाषा, भीष्म, भूषण

इ, ई, ऊ, ए, ओ, औकारसँग जोडिएर : मनुष्य, निषेध, विद्वेष, द्वेष

स को प्रयोग

त वर्णका अगाडि : अस्तित्व, स्थान, सुन्दर

क, ख, प, म, य, व वर्णका अगाडि

तद्भव र आगन्तुक शब्दमा : साथी, सहिद, सिकार, सडक

ब, व, ओ को प्रयोग

नेपाली भाषाको शिक्षणमा वर्णविन्यासका क्षेत्रमा देखिने त्रुटिहरू मध्ये ब, व र ओ वर्णमा विद्यार्थीले त्रुटिहरू गरेको पाइन्छ । अनुसन्धानमा प्रश्नावलीका माध्यमबाट जङ्गलको संरक्षण गर्न अनुरोध गर्दै कसलाई निवेदन लेखिन्छ ? भनी सोधिएको प्रश्नको उत्तरमा वन कार्यालय लेख्नु पर्नेमा ८ जना विद्यार्थीहरूले त्रुटि गरेका छन् । ८ जनामध्ये २ जना मातृभाषी नेपाली भएका र ६ जना विमातृभाषी रहेका छन् । भाषा शिक्षणमा ब, व, ओ को प्रयोगसम्बन्धी निम्न तरिकाहरू प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

ब को प्रयोग

ब उच्चारण हुने तद्भव र आगन्तुक शब्द : बढ्नु, बारी, विरालो, ब्याग, बाकस

ध वर्णको अगाडि र पछाडि : बाधा, बुद्ध, बोध, स्तब्ध

ल र ह वर्णको अगाडि : बालक, बाल्यकाल, बहुव्रीहि

म वर्णको पछाडि : अम्बर, चुम्बक, सम्बोधन

व को प्रयोग

व वर्णको उच्चारण हुने तद्भव र आगन्तुक शब्दमा : हावा, वारि, ज्वाल
उवा, आइ, अत, आवट, अक जस्ता प्रत्ययमा : सरुवा, रुवाइ, आवत, देखावट, धावक
उच्चारणगर्दा ब हुने तर लेख्दा व लेखिने : वन, विद्यालय, विज्ञान

ओ को प्रयोग

तत्सम शब्दमा : ओज,ओष्ठ,ओष्ठ्य
तद्भव शब्दमा : पहिरो,ओत,ओभानो
आगन्तुक शब्दमा : ओजन, ओभरटाइम,ओभरकोट

पञ्चम वर्ण,शिरबिन्दु र चन्द्रबिन्दुको प्रयोग**पञ्चम वर्णको प्रयोग**

वर्णमालाका ड,त्र,ण,न, म'लाई पञ्चम वर्ण भनिन्छ। नासिक्यका रूपमा चिनिने यी वर्णहरू क,च,ट,त,प वर्गका वर्णका पाँचौँ वर्णहरू हुन्। यी वर्णहरू हलन्तका रूपमा आउँदा निम्नलिखित नियमका आधारमा लेख्ने गरिन्छ :

अङ्क, पञ्च,घण्ट,अन्त, लम्ब

शिरबिन्दु (`) को प्रयोग

नाकबाट निस्केर उच्चरित हुने ध्वनिलाई शिरबिन्दु वा अनुस्वार भनिन्छ।
अंक, संसार, अलंकार,

चन्द्रबिन्दु (ˆ) को प्रयोग

अनुनासिक स्वरको उच्चारणमा सासको उन्मोचन नाक वा मुखबाट हुने अवस्थामा चन्द्रबिन्दुको प्रयोग गरिन्छ। आँसु,सिँगान,रुपियाँ

अजन्त र हलन्तको प्रयोग

अजन्त : क,ख,ग
हलन्त : क्,ख्,ग्
खुट्टा काटेर प्रयोग हुने : ट,ठ,ड,ढ
आधा रूपमा : क्,ख्,ग्,

पदयोग र पदवियोग

पदलाई जोडेर लेख्ने पदयोग र पदलाई छुट्याएर लेख्नुलाई पदवियोग भनिन्छ।

पदयोगको प्रयोग

एउटै डिकोमा पदहरूलाई जोडेर लेखिनुलाई पदयोग भनिन्छ।
उपसर्ग र प्रत्ययलाई जोडेर लेखिने : अधिकार, पाल्पाली
विभक्तिहरू जोडेर लेखिने : मदेखि, घरमा
दुई अक्षरले बनेका नाम र नामयोगी जोडिने : रामचन्द्र, गोजीभिन्न
निषेधबोधक न जोडिने : नबोल, नभन
द्वित्व प्रक्रियाबाट व्युत्पन्न भएका शब्द जोडेर लेखिने : आआफ्नो, भैँभगडा
समस्त शब्दहरू जोडेर लेखिने : दाजुभाइ, घरखर्च

पदवियोगको प्रयोग

पदहरूलाई अलग्याएर लेखिने प्रक्रियालाई पदवियोग भनिन्छ । प्रत्येक शब्दको अलगअलग ङिको दिएर पदवियोग गरिन्छ ।

विभक्ति र नामयोगीपछि पदवियोग हुने : मेरा निम्ति, टेबुलको मुनि

संयोजक र निपात अलगगै लेखिने : म त आएँ । तिमी काम गर्छौँ त्यसैले धनी बनेका छौ ।

लेख्य तथा विराम चिह्नको प्रयोग

अल्पविराम (,) ए भाइ, तिमी जाऊ न ।

अर्धविराम (;) म न्याय पाउँछु; मर्जी होस् ।

पूर्णविराम (।) दिव्यांश ज्ञानी छन् ।

प्रश्नचिह्न (?) त्यो बाटो कस्तो छ ?

उद्गारचिह्न (!) हे ईश्वर ! कति दुःखी बनायौ ।

योजकचिह्न (-) स-सानो परिवार सुखी हुन्छ ।

निर्देशकचिह्न (:/-/-) घरपालुवा जनावर यसप्रकार छन् :

उद्धरणचिह्न (“ ”) शिक्षकले भन्नुभया, “मैले आज पढाउन सकिनँ ।”

कोष्ठकचिह्न (( )) भाइ काठमाडौँ उपत्यका (चारैतिर पहाडले घेरिएको) बिचको सम्मो ठाउँ घुम्न गएका छन् ।

अपूर्णताबोधकचिह्न (.....) पाहुनाको सत्कार गर्ने पर्यो अथिति देवो भव भन्ने भनाइ .....

ऐजनचिह्न (”) रमिता छ, मछमी नाच्छिन् ।

गीता ” ” ।

सङ्क्षेपचिह्न (. .) ब.व.=बहुवचन, जि.प्र.का.=जिल्ला प्रशासन कार्यालय

१० ओटा प्रश्नहरूको उत्तरमा ११ जना विद्यार्थीहरूले लेख्यचिह्नसम्बन्धी पूर्ण र आंशिकरूपमा त्रुटिहरू गरेको पाइयो । कक्षाशिक्षणमा लेख्यचिह्नहरू उदाहरणसहित सिकाउनु आवश्यक देखिन्छ । वर्णविन्यासका त्रुटि क्षेत्रहरूको प्रतिनिधित्व हुने गरी प्रश्नहरू निर्माण गरी बिस जना विद्यार्थीलाई अध्ययनको जनसङ्ख्याका रूपमा छनोट गरिएको र मूलतः तिनले गरेका त्रुटिको प्रकृतिलाई आधार बनाई यो लेख तयार गरिएको हो । विद्यार्थीको अवस्थालाई हेर्दा साना कक्षादेखि पढेका र पटकपटक अभ्यासमा आइरहने कुरामा पनि सचेत नरहेको अवस्था पाइयो । केही दोस्रोभाषी विद्यार्थीहरूले जनजिब्रोको प्रभावमा परी वर्णविन्यासलाई पनि सोही रूपमा लेखेको अवस्था देखियो ।

निष्कर्ष

हिज्जे भनेको भाषाका लेख्यवर्णहरूको रखाइक्रम हो । यसलाई वर्णविन्यास वा लिपिविन्यास पनि भनिन्छ । यो भाषाको लिखित रूपसँग सम्बन्धित हुन्छ । भाषामा अर्थपूर्णता, मानकीयता र सान्दर्भिकता कायम गर्नका लागि हिज्जे/वर्णविन्यास मिल्नुपर्दछ । लेख्य भाषामा अभिव्यक्तिमा सार्थकता र स्तरीयता हुनका लागि वर्णहरूको रखाइक्रम मिल्नुपर्दछ । यसअन्तर्गत वर्णहरूको सुस्पष्ट रखाइक्रमका साथै मात्रा, संयुक्तता पदयोग, पदवियोग, चन्द्रबिन्दु, शिरबिन्दु, अजन्त, हलन्त, पञ्चम वर्ण आदि पर्दछन् । विद्यार्थीहरूले मौखिक उच्चारण र लिखित विन्यासमा भिन्नता हुने ठाउँमा बढी गल्ती गरेको पाइन्छ । यसका साथै संस्कृत तत्सम वर्णहरूको विन्यासमा र ह्रस्वदीर्घ सम्बन्धी मात्रामा अन्य क्षेत्रका तुलनामा भन्दा बढी गल्ती गरेको देखिन्छ । नेपाली भाषा र भाषाशिक्षणमा देखिएका वर्णविन्याससम्बन्धी विवाद न्यूनीकरण गर्नका लागि विभिन्न प्रयासहरू भएका

पाइन्छन् । यिनीहरूले राखेका मान्यताहरूमा प्रायः समानता भेटिन्छ, भने केही केही विषयहरूमा मात्र भिन्नता भेटिन्छ । जेहोस् नेपाली भाषामा वर्णविन्यासको मानवीकरणमा प्रयासहरू भएमा देखिन्छ ।

स्नातक तहमा भाषा शिक्षणका क्रममा विद्यार्थीहरूले वर्णविन्याससम्बन्धी गर्ने त्रुटिहरूलाई आधार मानी वर्णविन्यासगत त्रुटिका क्षेत्रहरूको विश्लेषण गर्ने प्रयास यस लेखमा गरिएको छ । जनसङ्ख्याका आधारमा नमुना छनोटअन्तर्गत अनुसन्धानमा प्रतिनिधिमूलक मातृभाषी नेपाली र विमातृभाषी नेपाली भएका २० जना विद्यार्थीहरूमा १० ओटा प्रश्न भएको लिखित प्रश्नावली दिएर उनीहरूले दिएको लिखित उत्तरलाई आधार बनाएर त्रुटिको विश्लेषण गर्ने प्रयत्न गरिएको थियो । मातृभाषी नेपाली भएका विद्यार्थीहरूले भन्दा विमातृभाषी नेपाली भएका विद्यार्थीहरूको वर्णविन्यासमा बढी समस्या भएको पाइयो । मातृभाषी नेपाली भएका विद्यार्थीहरूले पनि तुलनात्मक रूपमा उच्चारणमा कम त्रुटि गरे पनि लिखित अभिव्यक्ति दिँदा वर्णविन्यासगत त्रुटि गरेको पाइयो । वर्णविन्यास शिक्षण गर्दा विद्यार्थीहरूले पहिसकेका जानिसकेका शब्दहरूको प्रयोग गर्नुपर्दछ । प्रत्येक पाठबाट आउने नयाँ शब्दहरूको हिज्जेका सम्बन्धमा सचेत गराउनु पर्दछ । विद्यार्थीले वर्णविन्यासका कुनकुन क्षेत्र र पक्षमा गल्ती गर्छन् त्यसका बारेमा पनि शिक्षकको ध्यानाकर्षण हुन जरुरी छ । वर्णविन्यास शिक्षण गर्दा निम्न बमोजिमका तरिकाहरू अवलम्बन गर्न सकिन्छ :

- पाठ्यांशलाई श्रुतिलेखन गराउने
- हरेक वर्णविन्यासबाट शब्द तालिका र अनुच्छेद बनाई श्रुतिलेखन गराउने
- शुद्ध र अशुद्ध शब्दको तालिका बनाई देखाएर पाठ्यपुस्तक, कक्षाकार्य, उत्तरपुस्तिका आदिमा विद्यार्थीले गरेका गल्ती कमजोरी सङ्कलन गरी त्यसैका बारेमा निराकरणत्मक शिक्षण गर्ने
- उपसर्ग र प्रत्यय शिक्षणबाट वर्णविन्यासका नियम बनाई लेख्न लगाउने
- शुद्ध वर्णविन्यास पत्ता लगाउनका निम्ति शब्दहरू छानेर कालोपाटी वा सेतोपाटीमा टिपी तिनीहरूको हिज्जे विद्यार्थीलाई बनाउन लगाउने
- हिज्जे लेखनसम्बन्धी सरल खालका नियमहरू तयार गरिदिने
- उस्तैउस्तै उच्चारण हुने गाशब्दहरूमा अर्थभेदकका आधारमा भिन्नता छुट्याउन लगाउने
- अरूले भनेका कुरा सुनेर त्यसका आधारमा शुद्ध लेख्ने बानीको विकास गराउने
- शब्दहरूको सङ्कलन गरी तिनलाई शुद्ध गर्न लगाउने
- पुस्तकालयमा गई नेपाली भाषाका पुस्तकहरू पढ्न लगाउने
- शब्दकोश हेर्न पढ्न अभिप्रेरित गर्ने ।

सन्दर्भसूची

- ढकाल, शान्तिप्रसाद (२०७०). *प्रायोगिक भाषा विज्ञानका प्रमुख आयाम*. काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन प्रा.लि. ।
- ढकाल र अन्य. (२०७५). *अनिवार्य नेपाली*. काठमाडौं : पिताकल पब्लिकेशन प्रा.लि. ।
- पाण्डेय, चैतन्य. (२०३७). *नेपाली भाषा शिक्षण*. काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
- पौडेल, नेत्रप्रसाद. (२०७३). *भाषा विज्ञान र नेपाली भाषा*.
- भुसाल, केशव. (२०७४). *भाषा विज्ञान*. काठमाडौं : सनलाइट पब्लिकेशन ।
- लम्साल, रामचन्द्र र अन्य. (२०७४). *प्रायोगिक भाषा विज्ञान*. काठमाडौं : भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- शर्मा, केदारप्रसाद र पौडेल, माधवप्रसाद. (२०७०). *नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण*. काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।